ALTERNATOR
Misliti znanost.

Ženske kot protagonistke klavirske umetnosti v prvi polovici 19. stoletja v Ljubljani

24. 10. 2024

Številka: 25/2024

Avtorica:

- Maruša Zupančič

Friederike Benesch, Österreichische Galerie Belvedere

Klavirska igra je bila v prvi polovici 19. stoletja v Ljubljani skoraj izključno v domeni žensk, ki so postavljale nove mejnike v glasbenem življenju mesta. Čeprav so domači diletanti in slavni gostujoči klavirski virtuozi, kot so Johann Nepomuk Hummel (1796), Johann Peter Pixis (1818) in Franz Xaver Wolfgang Mozart (1820), občasno nastopali v Ljubljani, so bile v središču glasbenega dogajanja ljubljanske pianistke. Redno so nastopale v salonih, solistično z orkestrom na glasbenih akademijah in koncertih Filharmonične družbe ter v Stanovskem gledališču. V tridesetih in štiridesetih letih so kot prve v mestu javno izvajale virtuozna dela Franza Liszta in Friderika Chopina, s čimer so pomembno prispevale k širjenju sodobnih glasbenih tokov.

Pianistke v središču družabnega življenja ljubljanskih elit

V 18. stoletju sta kulturno življenje in razvoj glasbene umetnosti na Kranjskem večinoma potekala znotraj zasebnih plemiških krogov. Sinovi plemiških družin so se glasbeno izobraževali na jezuitskih in italijanskih kolegijih, medtem ko so hčere pridobivale glasbene veščine v uršulinskih šolah ali pri zasebnih učiteljih (https://dx.doi.org/10.21857/mnlqgc3xqy) . V skladu s takratnimi družbenimi normami so ženske iz visoke aristokracije poleg petja obvladale tudi igranje na glasbila s tipkami. Njihovo umetniško izražanje se je odvijalo predvsem v domačem okolju in na druženjih intelektualne elite, kot so bili družabni večeri v palači barona Žige Zoisa (1747–1819) na Bregu ob Ljubljanici. Ti večeri, ki so ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja gostili številne pomembne glasbene dogodke, so predstavljali središče kulturnega dogajanja v Ljubljani. Glasbeni repertoar plemenitih dam je sprva obsegal sonatine, sonate, menuete in koncerte, ki so jih izvajale na čembalu, proti koncu stoletja pa so se, z naraščajočo priljubljenostjo klavirja oziroma fortepiana, vse bolj posvečale temu novemu glasbilu.

Čeprav je bilo umetniško udejstvovanje nadarjenih plemkinj večinoma omejeno na zaprte kroge ljubljanske elite, so te v poznih osemdesetih in devetdesetih letih 18. stoletja občasno nastopale tudi na bolj uradnih glasbenih akademijah v Redutni dvorani (nem. *Redoutensaal*). Ta prostor, ki so ga po letu 1786 uredili za zabavne in slavnostne prireditve ter plese, je stal na današnjem Levstikovem trgu. Tamkajšnji glasbeni dogodki so bili namenjeni pomembnim gostom in uglednim meščanom, zlasti ob obiskih eminentnih osebnosti. Ob takšnih priložnostih so Redutno dvorano preuredili v kazino, kjer so pripravili igralne mize in karte za družabne večere in igre. Med temi dogodki je v Ljubljani z živahnimi in eksotičnimi zvoki pogosto odmevala priljubljena turška glasba (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-I1JL5ONX) (nem. *türkische Musik*), ki so jo izvajale vojaške godbe. Njen vpliv na avstrijskem območju sega v čas turških vojn, ko so se avstrijske vojaške enote srečevale z Osmanskim cesarstvom. Poleg turške glasbe so v Ljubljani pomembno vlogo igrale tudi ženske iz višjih slojev, ki so se spretno prilagajale običajem visoke družbe, vajene večernih in nočnih zabav (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-YI3FAC44) . Med obiskom cesarja Leopolda II. in neapeljskega dvora leta 1790 so v začasno preurejeni Redutni dvorani v čast nadvojvodinji Elizabeti priredili glasbeno akademijo (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-HM4964T9) . Na tem dogodku sta na klavir igrali grofica Felicita Porzia in gospa Marija Felicita Johanna Nepomucena Bonazza (rojena Zois; 1759–1809), medtem ko je neko arijo s svojim »srebrnim glasom« zapela gospodična Fanny von Gasparini.

Klavir je ob koncu 18. stoletja postal priljubljeno glasbilo tudi med vzpenjajočim se meščanstvom. Glasbena izobrazba ni bila zgolj sredstvo kulturnega izražanja, temveč je meščanskim hčeram omogočala družbeno mobilnost, igrala je pomembno vlogo celo pri iskanju primernega življenjskega partnerja. Dostop do glasbenega izobraževanja za dekleta je bil (drugače kot za dečke) večinoma omejen na zasebne ure. Dekleta so se z glasbo običajno prvič srečala v domačem okolju, kjer so jih poučevale matere ali druge sorodnice. V Ljubljani (nasprotno kot na Dunaju) ni bilo posebno priznanih zasebnih glasbenih učiteljev. Glasbeno znanje so tako prenašali predvsem gledališki umetniki in poklicni glasbeniki iz Prage in z Dunaja. Občasno so dekleta zasebno poučevale tudi pianistke, med katerimi je izstopala na Dunaju šolana Friederike Benesch (https://www.sophie-drinker-institut.de/benesch-friederike) (1805–1872), prva ženska v Ljubljani, ki je leta 1823 uradno zasebno poučevala klavir (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-ZPVB64CZ) . Kljub tem lokalnim omejitvam so se nekatera dekleta v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja po nekaj mesecev izpopolnjevala pri priznanih zasebnih klavirskih učiteljih na Dunaju, kot sta Carl Maria von Bocklet (https://doi.org/10.1553/0x0001f8d9) (1801–1881) in Eduard Pirkhert (https://doi.org/10.1553/0x0001dd2f) (1817–1881).

V prvih desetletjih 19. stoletja je vzpenjajoče se meščanstvo z organiziranjem elegantnih večerov v zasebnih salonih začelo posnemati običaje plemstva. Družabno življenje premožnih meščanov je bilo izjemno živahno in raznoliko, saj so poleg plesov redno prirejali piknike in glasbene večere. Ti salonski dogodki so privabljali širok krog ljudi, med katerimi so bili uradniki, odvetniki, zdravniki in drugi premožni ter izobraženi posamezniki, pogosto ljubiteljski glasbeniki (nem. *Musikdiletanten*) in t. i. poznavalci glasbe (nem. *Musikkenner*). Občasno so na teh večerih gostili tudi priznane tuje virtuoze, kot so violinist Karol Lipiński (https://doi.org/10.1553/0x0001d7bc) (1790–1861) ter pianista Franz Xaver Wolfgang Mozart (https://doi.org/10.1553/0x000664da) (1791–1844) in Maximilian Joseph Leidesdorf (https://doi.org/10.1553/0x0001d73b) (1787–1840), ki so s svojimi nastopi tem dogodkom dodali poseben pridih prestiža in umetniške odličnosti.

Med pianistkami, ki so v začetku 19. stoletja nastopale v ljubljanskih salonih, je izstopala Marie Pachler (https://www.sophie-drinker-institut.de/pachler-koschak-marie) (1794–1855), hči odvetnika Aldobranda Košaka (1759–1814) iz Celja. Pachlerjeva je bila sprva prepoznana kot čudežni pianistični otrok in je resno razmišljala o poklicni glasbeni karieri, a se je kasneje osredotočila na zasebne nastope, kjer je redno izvajala tudi svoje, danes večinoma izgubljene skladbe. Po finančnem zlomu družine se je leta 1811 iz Gradca preselila v Ljubljano, kjer je bila najbrž aktivna v salonskem glasbenem življenju. Kot navdušena občudovalka Ludwiga van Beethovna, s katerim se je kasneje osebno srečala, je na teh večerih verjetno izvajala tudi njegova dela.

Poleg Marie Pachler klavirske skladateljice v Ljubljani v tem času niso bile redkost, čeprav je večina njihovih skladb izgubljena. Tiste, ki so se ukvarjale z glasbo, so se pogosto osredotočale na ustvarjanje skladb za salonsko rabo. Med njimi je bila Josipina Turnograjska (https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi703242/) (1833–1854), ki je napisala nekaj salonskih klavirskih del (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-PTIDVCPH) . Vendar so obstajale tudi izjeme, ki so presegle omejitve salonskega okolja in ki so ustvarjale ali prirejale solistična klavirska dela, ki so jih javno izvajale z orkestrom. Med njimi so bile Friederike Benesch (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-CVQ2FO1B) , Eliza Schmidburg (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-K9TTIWS7) (1811–1838) in Anna (Nanette) Herzum (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-TZ4EYRP0) (1820–1861).

V ljubljanskih salonih je poleg komornih del in klavirskih koncertov ob spremljavi kvarteta prevladovala lahkotnejša klavirska glasba, ki je odražala živahno kulturno življenje mesta in sledila aktualnim glasbenim trendom. To dinamično vzdušje, prežeto z vplivi mestne gledališke in plesne scene, je v zasebnem okolju salonskih srečanj poustvarjalo veličino večjih javnih gledaliških in opernih predstav ter plesov. Ljubljanski gledališka in plesna scena, zlasti priljubljene opere v Stanovskem gledališču in meščanski plesi (nem. *Maskenbälle*) v Redutni dvorani, sta ustvarjali edinstveno okolje, kjer sta se prepletala javni spektakel in intimnost salonskih srečanj. Vpliv teh dogodkov je oblikoval tudi klavirski salonski repertoar, ki so ga v dvajsetih letih 19. stoletja obogatila dela, kot so variacije na priljubljene operne teme ter klavirske priredbe uvertur, arij in baletov.

Za bogato ponudbo glasbenih del v Ljubljani je skrbel Gašpar Mašek (https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi352611/) (1794–1873), ki je bil pomembna osebnost ljubljanskega glasbenega življenja. Ukvarjal se je tudi s trgovanjem z muzikalijami. Glasbena dela je prodajal kar na svojem domu na Čevljarskem mostu, kjer je bila na voljo široka zbirka klavirskih not, ki je vključevala raznolik repertoar. Ta je segal od metodičnih del za začetnike in lahkih sonatin do zahtevnejših sonat, variacij, maršev, rondojev in komornih del. Med zanimivejšimi deli v njegovi ponudbi so bili klavirski izvlečki uvertur in arij priljubljenih oper ter baletov, ki so bili primerni tako za solistične izvedbe kot za štiriročno klavirsko igro. Poleg tega so bile na blagajni Stanovskega gledališča (https://doi.org/10.4312/mz.59.1-2.225-277) na voljo tudi klavirske priredbe glasbe iz priljubljenih gledaliških iger ter klavirske priredbe glasbe, izvajane na redutnih plesih. Živahno salonsko življenje in družabni plesi v Redutni dvorani so tudi lokalne skladatelje spodbudili k ustvarjanju klavirskih plesnih skladb, kot sta nemški ples (https://doi.org/10.4312/mz.57.2.5-64) (nem. *Deutscher*) in valček (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-CKUUPJMG) . Pogosto so bile te skladbe posvečene ženskam iz uglednih ljubljanskih meščanskih družin. Ta posvetila pa niso bila le poklon izbrani osebi, temveč tudi sporočilo javnosti, da so dela prilagojena glasbenemu okusu in izvajalskim sposobnostim te najštevilčnejše in komercialno dragocene ciljne publike.

Povpraševanje po lahkotnejši klavirski glasbi je leta 1818 na Dunaju privedlo do izdaje *Glasbene ženske revije za klavir* (https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:eac17af3-1e00-4329-a4f2-c12e4ddabef3?page=uuid:4a846f62-2a0e-4316-ae18-58b35bf9453d) (nem. *Musikalisches Damen-Journal*), ki je bila v Ljubljani na voljo vsaj od leta 1823 (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-OYR6Y8KU) . Revija je bila namenjena razvijajočemu se meščanskemu razredu

ljubiteljskih pianistk in je objavljala klavirske priredbe iz znanih oper, uvertur, baletov in arij, izvedenih v lokalnih in tujih gledališčih, s čimer je obogatila repertoar salonskih nastopov.

Slika 1: Josipina Turnograjska: *Zoranka* za klavir, vir: NUK

Slika 2: Joseph Bosizio: *Laibacher Redoute-Deutsche*, 1831, vir: NUK

Preboj ljubljanskih pianistk na koncertne odre

V poznem 18. stoletju so bili javni nastopi žensk v Ljubljani omejeni predvsem na pevke, ki so eno ali dve sezoni nastopale v Stanovskem gledališču. Z ustanovitvijo Filharmonične družbe leta 1794 pa so se ljubiteljskim glasbenicam odprle nove priložnosti. Ženske so zdaj lahko nastopale na napol javnih akademijah in koncertih, ki so bili namenjeni izključno članom družbe, a so bili vseeno nekoliko bolj dostopni kot druženja v salonih, saj so lahko člani postali vsi. Po statutu društva (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-GLSOCAM5) je lahko član postal vsakdo, ne glede na družbeni razred, bodisi kot izvajalec (nem. *Ausübender*) bodisi kot glasbeni poznavalec. Za ženske je veljala omejitev – članice so lahko postale le tiste, ki so bile aktivne izvajalke ali ljubiteljske glasbenice (nem. *Musikdilettantinnen*).

Do leta 1805 (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-M4N8U269) je bilo med 134 člani Filharmonične družbe 11 žensk, ki so sodelovale kot pianistke in/ali pevke. Večina teh žensk je izhajala iz visoke aristokracije, nekatere pa tudi iz meščanskih slojev; slednje so postopoma začele prevladovati med članicami družbe. Med njimi so bile zlasti neporočene hčere uglednih ljubljanskih meščanov, ki so bili tudi sami pomembni člani Filharmonične družbe. Kljub strogim družbenim normam in tradicionalnim vlogam spolov so imele ženske iz elitnih in privilegiranih krogov tedanje družbe relativno zgodaj možnost javnega glasbenega udejstvovanja. Te pianistke so zdaj lahko nastopale v dvorani nemškega viteškega reda v današnjih Križankah in v Redutni dvorani na napol javnih akademijah in koncertih Filharmonične družbe ter med javnimi glasbenimi interludiji oziroma premori gledaliških iger in koncerti v Stanovskem gledališču. Mnoge so se javnosti s klavirsko izvedbo ob spremljavi orkestra prvič predstavile že v zgodnjih najstniških letih, med dvanajstim in petnajstim letom, ena od njih celo pri devetih, kar je bilo precej pred tem, ko so bile v poznih najstniških letih uradno uvedene v družbo. Po tem so bolj ali manj redno nastopale vse do poroke. V nasprotju s pričakovanji tistega časa, da bi morala dekleta obvladati le osnovne klavirske veščine in v salonih biti bolj za dekoracijo, skoraj kot nekakšen kos pohištva (https://doi.org/10.3986/9789610508823) , so ljubljanske ljubiteljske pianistke že od začetka 19. stoletja ob spremljavi orkestra redno izvajale virtuozen repertoar. V prvi polovici 19. stoletja so bile poklicne glasbenice redke in tudi v Ljubljani je v tem obdobju nastopila le ena poklicna pianistka, Leopoldine Blahetka (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-5DHOEA4K) (1809–1885) z Dunaja. Prijateljske vezi je gojila z Beethovnom, Czernyjem, Schubertom in Chopinom, bila pa je tudi vzornica mnogim mladim glasbenicam, ki so njena dela izvajale tudi v Ljubljani.

Čeprav je izraz *diletant* v tistem času že imel negativen prizvok, so ljubljanske ljubiteljske pianistke stremele k resnim umetniškim ciljem in dosegale visoko raven umetniške odličnosti. Četudi so pogosto izvajale tehnično enako zahteven repertoar kot njihovi moški kolegi, so jih glasbeni kritiki navadno imenovali »umetnice« (nem. *Künstlerin*), ne virtuozinje.

Poleg klavirskih koncertov in drugih del dunajskih skladateljev, pianistov in njihovih sodobnikov, kot so Johann Nepomuk Hummel (https://doi.org/10.1553/0x0001d268) (1778–1837), Ferdinand Ries (https://doi.org/10.1553/0x0001df4d) (1784–1838), Carl Czerny (https://doi.org/10.1553/0x0001cb49) (1791–1857) in Friedrich Kalkbrenner (https://doi.org/10.1553/0x0001d390) (1785–1849), so ljubljanske pianistke od dvajsetih let 19. stoletja naprej ob spremljavi orkestra redno izvajale priljubljene virtuozne variacije in transkripcije opernih ter narodnih napevov. Ljubljansko občinstvo je njihove nastope sprejemalo z navdušenjem, lokalni tisk pa jim je ob izvedbah duov s slavnimi violinisti, kot je na primer Georg Hellmesberger (https://doi.org/10.1553/0x0001d117) (1800–1873), priznaval enakovredno umetniško vrednost kot njihovim moškim kolegom. Med najvidnejšimi ljubljanskimi pianistkami so bile v dvajsetih letih 19. stoletja Julija Kogl (1804–1835), Amalija Oblak (1813–1860), baronica Eliza Schmidburg, Eleonore Hauck (ok. 1811–1891) in Marie Wagner (baronica Schmidhammer; ok. 1802–po 1865).

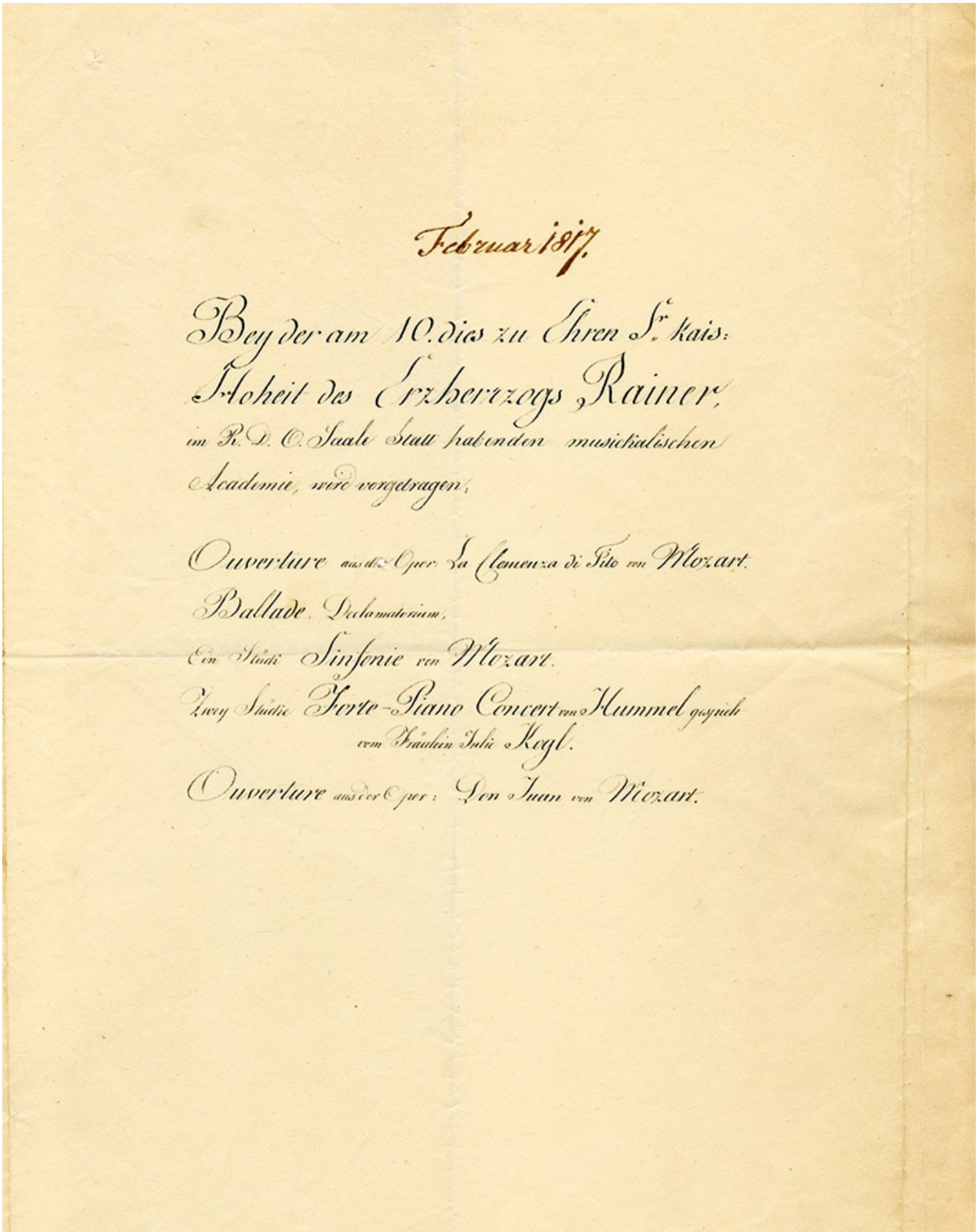
Čeprav je večina pianistk v skladu s tedanjimi družbenimi normami po poroki prenehala javno nastopati, so nekatere, na primer Friederike Benesch in Marie Wagner, še naprej uspešno nastopale z zahtevnim repertoarjem, tudi po rojstvu otrok in vse do svojih poznih tridesetih let, s čimer so kljubovale ustaljenim družbenim normam.

Konec tridesetih let 19. stoletja se je začel klavirski repertoar pod vplivom mojstrov, kot je Franz Liszt, usmerjati v izrazito virtuoznost, pri čemer so pianisti preizkušali nove smeri. Pianistke v Ljubljani so v tem času kot prve začele izvajati zelo virtuozna Lisztova dela. Leto po izidu sta sestri Matilda in Eliza Schmidburg izvedli Lisztovo skladbo *Grande valse di bravura*, op. 6, prirejeno za klavir štiriročno. Dva meseca pozneje, leta 1839, je Anna Herzum (1820–1861), hčerka glasbenega učitelja iz Češke, znana po svoji drznosti in izjemnih klavirskih tehničnih sposobnostih, izvedla Lisztovo kompozicijo *Fantazija* na temo iz Bellinijeve opere *I Puritani*. Njena izvedba je mešano ljubljansko občinstvo bolj šokirala kot navdušila, saj tovrstnega virtuoznega repertoarja še ni bilo vajeno.

Medtem ko sta Clara Schumann (https://doi.org/10.1553/0x0001e1db) (1819–1896) in Anna Caroline de Belleville (https://www.sophie-drinker-institut.de/belleville-anna-de) (1806–1880) med prvimi v javnosti izvajali Chopinova dela, je tudi ljubljanskemu občinstvu Chopinovo delo prvič predstavila ženska, Ljubljančanka Josephine Micheli (1831–?). Bila je hčerka vojaškega kapelnika Paula Michelija (1795–?) iz Češke in učenka Anne Herzum ter znanega dunajskega pedagoga Eduarda Pirkherta. V Ljubljani je leta 1844 prvič izvedla Chopinovo skladbo, in sicer variacije na temo *Là ci darem la mano* iz Mozartove opere *Don Giovanni*.

Zadnji nastopi Josephine Micheli v začetku petdesetih let 19. stoletja so zaznamovali konec obdobja, v katerem so ljubiteljske pianistke prevladovale na ljubljanski glasbeni sceni. Od leta 1849 so lahko članice Filharmonične družbe postale tudi ženske, ki niso bile aktivne glasbenice. Kljub vse večjemu pritoku uradno izobraženih pianistov, spremembi

glasbenega repertoarja v prid vokalni glasbi ter dejstvu, da je bil ženskam dostop do klavirskega študija na dunajskem konservatoriju omogočen šele v sedemdesetih letih 19. stoletja, so pianistke vse do danes ostale vidno prisotne na ljubljanskih glasbenih odrih. Kljub izzivom in omejitvam tistega časa so ljubljanske pianistke s svojimi nastopi utrle pot na javne koncertne odre ter tako odprle vrata prihodnjim generacijam glasbenic. S svojim delovanjem so pomembno prispevale k razvoju glasbene kulture in enakopravnejšemu vključevanju žensk v javno glasbeno življenje v Ljubljani.

Februar 1817.

Bey der am 10. dies zu Ihren Kr. kais:
Hoheit des Erzherzogs Rainer
im R. D. C. Saale Statt habenden musicalischen
Academie, wird vorgetragen,

Ouverture aus der Oper: La Clemenza di Tito von Mozart.
Ballade, Declamatorium,
Ein Stück Sinfonie von Mozart.
Zwey Stücke Forte-Piano Concert von Hummel gespielt
vom Fräulein Julie Kogl.
Ouverture aus der Oper: Don Juan von Mozart.

Slika 3: Koncertni spored Filharmonične družbe, 1817, vir NUK

Einladung

zu dem

Vocal- u. Instrumental-

CONCERT,

welches

Anna Herzum,

Behufs der Bildung eines Fondes zum Brennholz - Ankaufe

für die

dürftigsten Stadt-Armen in Laibach,

unter gütiger Mitwirkung der philharm. Gesellschaft und der unten genannten

Mitglieder der hier anwesenden italien. Opern-Gesellschaft,

Freitag den 21. Mai 1841

im Saale des Deutsch - Ordens - Hauses geben wird.

Vorkommende Stücke:

I. ABTHEILUNG.

1. **Ouverture** zur Oper: **Belisar**, von Donizetti.
2. **Variations brillantes** über ein Thema aus der Oper: **Belisar**, für das Pianoforte componirt und vorgetragen von der Concertgeberin.
3. **Romanze** aus der Oper: **Il Bravo**, von Mercadante, vorgetragen von Hrn. Alois Cosma, Tenorist der hier anwesenden italienischen Opern-Gesellschaft.
4. **Quatour concertant** über mehrere beliebte Melodien für vier Pianoforte, von Carl Czerny, vorgetragen von der Concertgeberin und drei Dilettantinen.

II. ABTHEILUNG.

1. **Ouverture** zur Oper: **Elise und Claudio**, von Mercadante.
2. **Duo brillant** über mehrere Thema aus der Oper: **Die Nachtwandlerin**, für Pianoforte und Violine von J. Benedikt und C. de Beriot, vorgetragen von der Concertgeberin und Hrn. J. Novak, Orchester-Director des hiesigen ständ. Theaters.
3. **Duett** aus der Oper: **Gemma de Vergy**, von Donizetti, vorgetragen von Dlle. Thévenard u. Hrn. Cosma, Mitglieder der hier befindlichen italien. Opern-Gesellschaft.
4. **Scene und Cavatine** aus der Oper: **Betly**, von Donizetti, vorgetragen von der Capelle des löbl. k. k. Lin. Inf. Regimentes Prinz Hohenlohe.

Da der Ertrag dieses Concertes, wie oben bemerkt, dazu gewidmet ist, um damit in der zum Holzankaufe günstigen Jahreszeit den nothwendigsten Winterbedarf für die bedürftigsten Stadtbewohner anzuschaffen, so glaubt die ergebenste Concertgeberin sich der angenehmen Hoffnung hingeben zu dürfen, daß alle hochherzigen Menschenfreunde, deren Wohlthätigkeitssinn sich in dieser Beziehung schon im verflossenen Winter so rühmlich bethätigte, diese Einladung gütig aufnehmen und den guten Zweck kräftig unterstützen werden.

Eintrittspreis 20 kr. — Anfang um ½ 8 Uhr Abends.

Slika 4: Koncertni spored Filharmonične družbe, 1841, vir: NUK

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Raziskave glasbene preteklosti na Slovenskem« (P6-0004), ki ga financira ARIS iz državnega proračuna.